

Подковенко Т. О., кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету

ПРАВО В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ОСМИСЛЕННЯ

Подковенко Т.О. Право в контексті філософсько-правового осмислення

Анотація. У статті аналізуються сучасні підходи до розуміння сутності та призначення права у житті суспільства. Висвітлено роль філософії права в осмисленні феномену права через призму сучасних концепцій праворозуміння.

Ключові слова: право, праворозуміння, філософія права, юридичний позитивізм, природно-правова концепція, інтегративна юриспруденція.

Подковенко Т.А. Право в контексте философско-правового осмысления

Аннотация. В статье анализируются современные подходы к пониманию сущности и назначению права в жизни общества. Раскрыта роль философии права в осмыслении феномена права через призму современных концепций правопонимания.

Ключевые слова: право, правопонимания, философия права, юридический позитивизм, естественно-правовая концепция, интегративная юриспруденция.

Podkovenko T. A. Right in the context of philosophical and legal thinking

Annotation. The article examines current approaches to understanding the nature and purpose of law in society. The role of philosophy of law in comprehending the phenomenon of law in the light of modern concepts of comprehension.

Key words: law, comprehension, philosophy of law, legal positivism, natural law concept, integrative jurisprudence.

У зв'язку з сучасними процесами євроінтеграції, входженням України у світовий правовий простір право набуває особливого значення, що в свою чергу зумовлює якісну переоцінку багатьох державно-правових явищ. Прогресивні зрушення у країні потребують утвердження правового суспільства як єдності правової держави і громадянського суспільства. Тому виникає нагальна потреба перегляду правових основ соціального життя, глибокого осмислення світоглядних і методологічних основ юриспруденції, що неможливо без урахування як надбань світової юридичної та філософської культури, досягнень різних філософсько-правових теорій, які вже одержали широке визнання, так і тих філософських та правових концепцій, що з'явилися в останні десятиліття і є предметом дискусій фахівців.

У процесі демократичної трансформації українського суспільства в ньому відбувається докорінна зміна ролі права, яке поряд з інструментальним значенням набуває рис основного ціннісного орієнтиру, однієї з фундаментальних суспільних засад. Оскільки в сучасному українському суспільстві стійкі стереотипи поваги до права, на жаль, відсутні, потрібне більш фундаментальне обґрунтування ролі права в житті людини і суспільства та відповідне орієнтування політики. Від міри адекватності такого обґрунтування залежить спрямованість і ефективність як реформування суспільства в цілому, так і здійснення правової реформи як складової частини трансформаційних процесів зокрема [1, с.1].

Сучасний період розвитку юридичної науки, зокрема філософії права, відзначається не лише переосмисленням існуючих правових концепцій, але й активним створенням цілого ряду нових підходів до праворозуміння. Як зазначає Кравець В.М., бурхливі соціальні перетворення і демократичні процеси в усіх сферах суспільного життя незалежної Української держави сприяють інтеграції різних типів праворозуміння, породжують як оновлення методологічних підходів у визначенні сутності, змісту, форм існування права, так і докорінний перегляд правових цінностей [2, с.1]. І такі тенденції у праворозумінні є досить позитивними та витребуваними часом. Саме

праворозуміння є основою юридичної науки та практики. Як зазначає О.Святоцький: «Праворозуміння – це ідейний фундамент юридичної науки і практики» [3, с.9].

Саме філософія права розглядає право як соціальну цінність та визначальне благо як для кожного індивіда, так і для всього суспільства в цілому. Адже, найвизначнішою цінністю, реалізувати яку покликане право, є існування людського суспільства і життя кожного окремого індивіда. У соціальному та особистому житті фундаментальну роль відіграють такі цінності, як свобода, рівність, справедливість, гуманізм, добро. Такі права, як право на життя, свободу, гідність, недоторканість особи, участь у політичному житті – є необхідними умовами влаштування життя людини у цивілізованому суспільстві і тому повинні бути визнані та захищені державою. У процесі здійснення політико-правової реформи в Україні не можна не бачити, що вітчизняна наука ще повільно впливає на розв'язання складних проблем сучасного суспільства, на втілення в суспільну практику своїх рекомендацій та висновків.

У зв'язку з цим в Україні останнім часом спостерігається зростаючий інтерес до філософії права, розширюється тематика філософсько-правових досліджень, акцентується увага на необхідності аналізу державно-правових явищ через призму антропоцентризму, ціннісно-орієнтаційного виміру права і держави, зорієнтованості політики в першу чергу на проблему людини. Це зумовлює не просто необхідність розширення філософсько-правових досліджень, а й потребу комплексного дослідження права як особливого феномену людського буття та його ролі в утвердженні загальнолюдських цінностей в житті.

Серед сучасних вітчизняних вчених, публікації яких пов'язані з дослідженням природи права, можна назвати таких, як С.І. Алаїс, Т.Г. Андрусак, В.А. Бачинін, С.В. Бобровник, М.Г.Братасюк, С.Д. Гусарєв, А.П. Заєць, А.А. Козловський, М. І. Козюбра, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, В.М. Кравець, С.Л. Лисенков, Ю.М. Оборотов, А.Ю. Олійник, Н.М.Оніщенко, Л.В. Петрова, П.М. Рабінович, В.М. Селіванов, О.Ф. Скакун, С.С. Сливка, О.Д. Тихомиров, І.Б. Усенко, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, Ф.П. Шульженко та ін. У працях науковців

звертається особлива увага на ті істотні ознаки права, які є необхідними для утвердження величної ідеї «ЛЮДИНА». Мова йде про активний розвиток таких філософсько-правових досліджень, як аксіологія права, антропологія права, феноменологія права, які можна сказати, дозволяють розкрити духовний, моральний потенціал права.

Метою дослідження є аналіз особливостей філософського підходу до розуміння сутності та призначення права у житті суспільства, розкриття ролі філософії права в осмисленні феномену права через призму сучасних концепцій праворозуміння.

Пошук відповіді на питання: «що таке право?» триває багато століть, і тривалість цього процесу є зрозумілою. І навряд чи можна і сьогодні дати вичерпну відповідь на це питання. Сьогодні загальноновизнаною є тенденція змістовного урізноманітнення праворозуміння [3, с. 6]. У праворозумінні відображаються уявлення людей про суспільство, про його критерії та духовні цінності. І оскільки людське суспільство розвивається безперервно, змінюються та ускладнюються умови життя людей, їх уявлення та ідеали, настільки змінюються та будуть змінюватися уявлення про право, про його внутрішній зміст та наповненість загальнолюдськими цінностями.

Множинність визначень права, які існують у юридичній літературі, залежить від багатоманітності поглядів на походження права, на джерела права, від бачення природи його зв'язків з державою, людиною, а також від того, які сутнісні ознаки, особливості, риси права лягають в основу того чи іншого визначення, який бік його як складного суспільного феномену досліджується.

Розбіжність у визначенні права обумовлена тим, яка саме правова доктрина виступає основою такого визначення: природно-правова, нормативістська чи соціологічна. Причому це характерно як для західної, так і для вітчизняної юридичної науки.

Розуміння права завжди спиралось на загальне світорозуміння, уявлення про закономірності існування природи і суспільства. Зміни у підходах до філософського осмислення дійсності безпосередньо впливали на поняття

права, визначення його джерел і сутності, на оцінку самої можливості його пізнання, ролі і призначення у суспільстві. Філософські питання про співвідношення матерії і свідомості, шляхи розвитку суспільства і творчу роль людини у його перетворенні юридична наука не тільки акумулювала, а й застосовувала у поясненні державно-правових явищ [4, с.7].

Усвідомлення, правильне розуміння поняття та сутності права є важливим для юриспруденції в цілому. Адже від його сприйняття та розуміння трактуються всі інші правові явища – правосвідомість, правова культура, правова норма, джерела права, співвідношення права і закону, правова система, система права, тощо. А цей понятійний апарат, в свою чергу, є основою юриспруденції та виступає визначальним фактором правової політики держави, процесів правотворення та правореалізації.

Як зазначає Бігун В.С., поява і поширення у науковій термінології таких термінів та понять, як «людський вимір права», «людиномірність права», «олюднення права», «гуманізація права», «антропоцентризм права», «антропологізація праводержавознавства», «верховенство права» тощо зумовлює потребу їх якісно нового філософсько-правового дослідження.

Філософсько-правові дослідження відрізняються особливим підходом до розкриття сутності права і дають можливість осмислити духовно-моральний потенціал права. Це пояснюється як глибиною змісту накопичених знань про природу й сутність права, так і особливим методологічним значенням філософії права для юридичної науки та практики. Цінність звернення до філософії права стає очевидною при зверненні до доробку таких її розділів, як правова аксіологія (аксіологія права), правова гносеологія та правова антропологія (антропологія права, юридична антропологія) [5, с.1].

Варто відзначити, що інтерес до права як особливого регулятора суспільних відносин ніколи не послаблювався. З часу формування цивілізаційних відносин людська думка постійно працювала над осмисленням феномену права, над пізнанням його сутності та розкриттям його ролі та значення у житті суспільства. Протягом історії сформувалося багато підходів до розуміння права: одні з них є прямо протилежними, інші є близькими за змістовними,

сутнісними ознаками права. Варто погодитися з твердженням видатного теоретика права Б.Кістяківського: «У жодній іншій науці немає стільки суперечливих теорій, як у науці про право. При першому знайомстві з нею виникає таке враження, ніби вона тільки й складається з теорій, що взаємно виключають одна одну. Найбільш суттєві питання про сутність і невід'ємні властивості права вирішуються різними представниками науки про право зовсім по-різному»[6, с.371]. Кожна з концепцій є теоретично обґрунтованою і має право на існування. В той же час реалії сучасного життя вимагають не лише теоретичного осмислення і визначення ролі права, а спрямованості на практичне закріплення і втілення усіх ціннісних змістовних характеристик права.

Процес пізнання права, його осмислення, визнання його ролі та значимості є безперервним. В кожному суспільстві правова сфера життя пронизана певними ідеями та принципами, уявленнями про добро і зло, справедливість і свободу, які формують певний світогляд і визначають конкретний тип праворозуміння. І як свідчить історичний досвід, право в різні епохи і в різних національних культурах може бути сприйманим, зрозумілим, трактованим по-різному [7, с.38]. На право, його пізнання в тій чи іншій мірі впливають найрізноманітніші чинники. Кожному праворозумінню властиві певні передумови. Це конкретні історичні, політичні, економічні, соціокультурні умови, які визначально впливають на формування світогляду, світосприйняття.

Традиційно основними конкуруючими типами праворозуміння вважаються юридичний позитивізм і теорія природного права, їх суперництво пронизує всю історію філософсько-правової думки. В той же час на сьогодні юридична наука збагатилася низкою нових філософсько-правових концепцій щодо розуміння та призначення права.

Тривалий час право розглядалося лише через призму нормативного підходу до розуміння права. І визначалось, що право є основним регулятором суспільних відносин лише тому, що воно є владним приписом держави, виражає її інтереси та захищає державу як вищу цінність. Такий підхід, з

одного боку, акцентує на нормативності права, його формальній визначеності, захищеності державним примусом. З іншого, виправдовує сваволю держави, її владу визнає необмеженою, всевладною.

Природно-правова теорія походить із розуміння права як системи загальнообов'язкових усвідомлених суспільством понять про права, обов'язки громадян, їх відповідальність, ґрунтованих на принципах справедливості, свободи та формальної рівності. В основі цієї концепції лежить розуміння права як права вищого порядку, норми, яка увідповіднена людському розуму, вищій божественній сутності людського буття.

Соціологічна теорія виходить з того, що право – це, власне, самі суспільні відносини, реальна практика їх державної охорони. Право, яке коріниться в самому суспільстві, відповідає реаліям життя, реагує на зміни, що відбуваються у суспільному житті (концепція «живого права» Є.Ерліха, реалістична школа права, теорії солідаризму).

Психологічна концепція права акцентує увагу на свідомості людини, розглядає право як правове почуття, пов'язує його з людськими емоціями та свідомістю. І звичайно такі твердження не можливо заперечувати. Для того, щоб право дійсно виконувало свою регулятивну функцію важливо щоб воно було сприйнятим, усвідомленим, становило певну цінність для людини і виступало засобом її самодостатності як особистості.

Кожна з цих теорій спирається на вагомні аргументи, які не можуть ігноруватися при конструюванні поняття права, оскільки пояснюють ті прояви права, які не знаходять вичерпного пояснення в інших теоріях. Але не менша кількість аргументів спрямована і проти кожної з них.

В останні десятиліття у теорії права спостерігається якісне відродження концепції природного права. Характерна особливість цього процесу полягає у тому, що сучасні представники школи природного права звертаються до такої категорії як цінність, яка проголошується центральним поняттям філософсько-правової думки. Через розкриття аксіологічного аспекту права створюється можливість до реального втілення визначальних і значимих цінностей

людського життя, таких як свобода, справедливість, добро, гуманізм, формальна рівність. Сприйняття та усвідомлення кожним цінності права, тих цінностей, якими наповнене право і які відстоює право – це безумовний шлях до утвердження правового суспільства.

Поштовхом до відродження природно-правової концепції у ХХ столітті стала концепція одного із провідних американських теоретиків права Джерома Холла. Визнаючи основою своєї теорії природно-правову концепцію, Холл в той же час намагався, об'єднавши на її базі інші школи права, створити нову філософію права – «інтегративну юриспруденцію». Інтегративна концепція, об'єднуючи існуючі концепції права, наголошує на тому, що право має бути мірою справедливості, формальної рівності та свободи, виступати дієвим регулятором суспільних відносин, максимально відповідати реаліям життя, свідомо сприйматися усіма суб'єктами права. Право не може бути застиглим, воно повинно реагувати на зміни, стимулювати розвиток тих суспільних відносин та утверджувати ті цінності, які відображають загальнолюдські інтереси.

Право є явищем, яке динамічно розвивається під впливом соціальних, політичних, ідеологічних та інших чинників відповідно до рівня соціально-економічних відносин і потреб суспільного розвитку. Взаємодія цих чинників створює основу формування права. Право їх не лише уособлює, а й відображає [8, с. 24].

Таким чином, сучасна наука про право характеризується розмаїттям різних типів праворозуміння, тобто наукового пізнання і пояснення права як своєрідного та відносно самостійного, цілісного системного явища духовного життя суспільства. Так як право складне і багатоаспектне явище, то і процес праворозуміння тісно пов'язаний з ним є також складним за своєю суттю та неоднозначним за своїм змістовим наповненням. Методологія сучасної української юридичної думки характеризується плюралізмом праворозуміння. Право – це надзвичайно складне соціальне явище, оскільки воно відображає ще більш складніші економічні, політичні і соціальні відносини. Варто погодитися

з твердженням Козюбри М.М., що право – настільки складний, багатобарвний, багатогранний, багатовимірний і багатозначний феномен, в якому так тісно переплітаються духовні, культурні й етичні засади, внутрішньодержавні та міжнародні, цивілізаційні й загальнолюдські аспекти, наукова істина та цінності добра і справедливості, досягнення правової теорії та практичний юридичний досвід, правові ідеали, інституціонально-нормативні утворення і правові відносини, що втиснути все це у рамки якоїсь універсальної дефініції просто не можливо [9, с.12].

Європейська філософсько-правова традиція дуже розвинена і багата гуманістичними ідеями. І важливим на сьогодні є не просто вивчення, а осмислення і ствердження в реальному житті основоположних принципів права, ідей добра, гуманізму та справедливості. Значимість права та його визначальна роль у регулюванні суспільних відносин не викликає жодних сумнівів. Право виступає безумовним та необхідним феноменом людського життя.

Вчення про право демонструють багатоманіття підходів, оцінок, результатів. І все ж можна констатувати, що всі ці уявлення про право спираються на загальну основу: право для людей завжди виступало і сприймалось як певний порядок в суспільстві, як важливий засіб регулювання суспільних відносин.

Таким чином, аксіомою сучасного правознавства повинен бути постулат про те, що право є незаперечною цінністю людського буття. Це те, завдяки чому утверджуються такі основи цивілізації, як свобода, справедливість, гідність, ідея людини як найвищої цінності. Право виступає не лише інструментом, але й самостійною цінністю культури, яка посідає гідне місце серед інших її цінностей. Ці цінності виступають основою людського буття, визначають зміст діяльності людини, її життєстверджуючих істин.

Література:

1. Максимов С. І. Правова реальність як предмет філософського осмислення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / С. І. Максимов – Х. : 2002. – 35 с.
2. Кравець В. М. Типи праворозуміння як методології основних філософсько-правових дискурсів: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / В. М. Кравець – К. : 2003. – 16 с.
3. Рабінович П., Святоцький О. Праворозуміння – фундамент юридичної науки та практики / П. Рабінович, О. Святоцький // Право України. – 2010. – № 4. – С.4 – 9.
4. Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. – К. : Парламентське вид-во, 1999. – 248 с.
5. Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / В. С. Бігун – К. : 2004. – 21 с.
6. Кістяківський Б. О. Вибране. Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка». Серія «Українські мислителі». – К., 1996. – С. 371.
7. Патеї-Братасюк М.Г. Філософія права: Навчальний посібник. – Тернопіль, 2006. – 344 с.
8. Плавич В. П., Плавич С. В. Логіко-лінгвістичний аналіз праворозуміння на сучасному етапі розвитку правової науки / В.П. Плавич, С.В. Плавич // Право і лінгвістика: Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції 23 – 26 вересня 2004 року. – Сімферополь, 2004. – С. 24.
9. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 4. – С.10 – 21.